

ikke altid bringer fortegnelse over benyttet litteratur (de utrykte kilder er hos Bogucka anført i indledningen, s. 6-7). Men i stedet bringes normalt et personnavneregister, hvor citerede forfattere anføres i kursiv. Nu mangler et sådant register her, og det er svært at få indtryk af den relevante litteratur. Men yderst beklageligt er det, at det mylder af købmænd og skippere, vi møder undervejs, helt tabes af syne. Bogens værdi som opslagsværk er altså væsentligt forringet.

De ovenfor anførte indvendinger må dog ikke afskrække eventuelle interesserede. Boguckas værk, der bygger på et stort studium af primære kilder, føjer sig smukt ind i den række af nyere polske arbejder, der skildrer Gdańsk's søhandel. Rækken begynder med H. Samsonowicz, der i et par artikler behandlede byens handel i 1400-tallet, og den afsluttes med St. Gierszewski og Cz. Biernat, der i to bøger har beskrevet Gdańsk's søfart og vareomsætning fra midten af 1600-tallet til 1815.

JØRGEN STEEN JENSEN

H. J. HABAKKUK: *Population Growth and Economic Development since 1750*. Leicester, Leicester University Press, 1971. 110 s. £ 0.90.

I 1968 holdt den engelske socialhistoriker H. J. Habakkuk en række forelæsninger, tilegnet mindet om Arthur Pool, på universitetet i Leicester over temaet samspillet mellem befolkningstilvækst og økonomisk udvikling i nyere og nyeste tid. Manuskriptet til disse forelæsninger foreligger nu i udvidet og omarbejdet form i nærværende bog, samlet i fire kapitler med hver sit hovedtema: 1) Ændringer i befolkningens størrelse og sammensætning i den førindustrielle periode, 2) Den demografiske revolution (ca. 1750-1850), 3) Nedgangen i fødselstallet (ca. 1850-1950) og 4) En sammenligning af det demografiske udviklingsmønster i Vesteuropa og de tilsvarende forhold i u-landene. Disse fire kapitler er atter inddelt i indledende afsnit, hvor problemstillingen kort rides op, og 3-5 egentlige tekstafsnit, hvor Habakkuk i en tætvet, ræsonnerende stil diskuterer de foreliggende teorier og med logisk stringens fremdrager og finsliber de momenter, der ud fra hans grundopfattelse forekommer mest plausible. Bagest i bogen findes et noteapparat, der udover at meddele de fornødne henvisninger ofte indeholder kortfattede referater af de anvendte værker og en diskussion af de fremførte synspunkter.

Det er Habakkuks hovedsynspunkt, at den befolkningsmæssige situation til enhver tid er resultatet af en række faktorer, som gensidig afbalancerer hinanden og derved tilvejebringer en art ligevægtstilstand. Her vedgår forf. åbent sin gæld til T. R. Malthus, der i første udgave af *An Essay on the Principle of Population* (1798) fremsatte den teori, at der eksisterer et rent mekanisk ligevægtsforhold mellem de forhåndenværende ressourcer og befolkningstallet, idet han herved forudsætter, at størstedelen af befolkningen lever på et eksistensminimum. Habakkuks egen udgave af ligevægtsmodellen, der nøje afbalancerer forholdet mellem antal fødsler og antal dødsfald, har i den førindustrielle periode to regulerende faktorer på »fødselssiden«, nemlig høj ægteskabsalder på grund af det tungtvejende ansvar for familiens ve og vel og børnebegrænsning inden for ægteskabet. Slår disse foranstaltninger ikke til, kan overskudsbefolkningsproblemet enten løses gennem udvandring eller gennem iværksættelse af tilværelsens jernhårde befolkningslov: øget dødelighed eller massedødsfald som følge af

epidemiernes lette spil blandt dårligt ernærede befolkningsgrupper. Høje dødelighedstal vil før eller senere genoprette den forstyrrede ligevægtstilstand mellem ressourcer og befolkning. Den demografiske revolution, der jo er et eklatant brud på ligevægtsprincippet, kan efter H. J. Habakkuks mening ikke alene forklares som resultatet af en markant nedgang i dødeligheden, omend indpodning af kopper, en forebyggende foranstaltning, der blev almindelig blandt det engelske aristokrati i 1760'erne, i høj grad reducerede dødeligheden. Forklaringen må i stedet søges i en række faktorer, der gensidigt påvirker hinanden: Store fødselsårge fra 1730'erne indgår ægteskab på et tidligere tidspunkt end deres forfædre som følge af de bedre tider under den industrielle og agrare revolution og får som følge heraf flere børn. Det sætter en art »kædereaktion« i gang, som automatisk forplanter sig ned gennem de efterfølgende generationer, fordi epidemier og massedødsfald i det hele taget ikke længere er i stand til at genoprette balancen. I realiteten bliver ligevægten først genetableret i slutningen af det 19. århundrede, hvor middelstandsgruppen ud fra koldsindige overvejelser over forholdet mellem antal børn og den sociale standard reducerer fødselstallet gennem sent indgåede ægteskaber og langsigtet familieplanlægning, et problem, som blev mere og mere påtrængende i konsekvens af det kraftige fald i børnedødeligheden, som satte ind i slutningen af det 19. århundrede. Her er vi så fremme ved en ny ligevægtstilstand: det 20. århundredes kernefamilie på fire medlemmer, indtil den seneste velstandsstigning og den nye livsstil i det hele taget påny sprænger familiemønstret gennem flere fødsler pr. ægteskab og derved tilvejebringer en ny (og ustabil?) balance.

Habakkuk, der ud fra egne studier over jordbesiddelse og landboforhold i det 18. århundredes England har et førstehånds kendskab til landdistrikternes befolkningsforhold, inddrager i sin drøftelse en række demografiske studier fra de seneste år over temaer som familieplanlægning i det førindustrielle samfund, nedgang i dødeligheden som følge af medicinske landvindinger (især koppeindpodning), klassebetonede fertilitetsforskelle i det 19. århundredes første halvdel o.s.v., alle værker, der støtter hans egen opfattelse. Alligevel kan man godt få en fornemmelse af, at han i sin ellers så prisværdige af dramatisering af den demografiske revolution undervurderer betydningen af det økonomiske opsving, der satte ind både i den industrielle og den agrare sektor i England i slutningen af det 18. århundrede. I sin opfattelse af ligevægtstilstanden før 1870-80 eller snarere den ustabile balance synes han desuden at regne med større familier, end der formentlig er dækning for i kilderne. Tilværelsens jernhårde befolkningslov, især børnedødeligheden, er en faktor, som næppe kan overvurderes, og moderne medicinsk videnskab har da også påvist, at der eksisterer en nøje sammenhæng mellem det sociale miljø i bred forstand og en række »børnesygdomme« såsom bronchitis og lungebetændelse, der ofte havde en fatal udgang i hine tider. Disse bemærkninger må kun opfattes som randnoter, da professor Habakkuks fremstilling i almindelighed må karakteriseres som et mønstereksempel på, hvorledes et hovedsynspunkt med usvigelig sikkerhed fastholdes og dog nuanceres gennem hele fremstillingen. Bogen kan derfor varmt anbefales som pædagogisk indføring i det såre vanskelige emne: samspillet mellem befolkningsudvikling og økonomisk vækst gennem de sidste to hundrede år.

ERIK HELMER PEDERSEN